

Maksymilian Sas

Halicz

Miasta wielu religii.

Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,

pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa

i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 54-62.

Halicz¹

W topografii historycznej Halicza należy wyróżnić trzy średniowieczne centra osadnicze, wyraźnie widoczne do dzisiaj, zlokalizowane w pewnym oddaleniu od siebie. Pierwszym z nich jest osada Kryłos, znajdująca się na wzgórzu ok. 5 km na południe od obecnego centrum miasta, gdzie mieścił się wczesnośredniowieczny gród. Za drugi z wyróżniających się ośrodków osadniczych należy uznać tzw. osadę Święty Stanisław, gdzie prawdopodobnie mieściła się przedlokacyjna osada z cerkwią pw. św. Pantaleona. Trzecie skupisko osadnicze stanowił obszar obecnego Halicza, gdzie osadnictwo rozwinęło się w drugiej połowie XV w., po drugiej lokacji miasta na prawie niemieckim.

Mapa 9. Halicz i okolice na mapie WIG z oznaczeniem obiektów sakralnych: 1. wzgórze Kryłos z cerkwią pw. Zaśnięcia NMP; 2. centrum miasta lokacyjnego w Haliczu; 3. cmentarz karaimski; 4. osada Święty Stanisław z cerkwią pw. św. Pantaleona (obecnie wieś Szewczenkowo)

Halicz po raz pierwszy wzmiankowany jest w źródłach pisanych w połowie XII w., kiedy funkcjonował już jako znaczący ośrodek wczesnomiejski². Wówczas księżę Wła-

¹ Publikacja powstała przy wsparciu finansowym Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP) w ramach programu START 2016.

² Najbardziej aktualny, encyklopedyczny zarys dziejów ośrodka: A. Wędzki, *Halicz*, [w:] *Wczesna słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, 1, red. tenże, Warszawa 2008, s. 198 nn. Użyteczny zarys dziejów miasta przedstawia także Katarzyna Brzezina w artykule *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Haliczu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, 1: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, 14, Kraków 2006, s. 53–58. Por. G. Rąkowski, *Ukraińskie*

dymirko Wołodarowicz połączył księstwa przemyskie i trembowelskie, przenosząc stolicę do Halicza i ustanawiając tym samym księstwo halickie. Korzystne położenie nad Dniestrem, przy szlaku handlowym oraz w pobliżu pokładów soli, sprawiało, że Halicz był znaczącym ośrodkiem handlowym i rzemieślniczym. Przede wszystkim jednak miasto przez cały okres swojego istnienia było wyróżniającym się ośrodkiem religijnym.

Pierwotne centrum polityczne i kościelne Halicza mieściło się w Kryłosie. Badania archeologiczne wskazują, że w miejscu tym w XI w. wzniesiono warowny gród, który później był sukcesywnie rozbudowywany. W nim mieściły się rezydencja księżęca oraz siedziba biskupstwa założonego ok. połowy XII w. Katedralnym kościołem prawosławnej diecezji był sobór pw. Zaśnięcia Matki Boskiej (Uspieński, Wniebowzięcia), wzniesiony wraz z utworzeniem biskupstwa, prawdopodobnie z fundacji księcia Jarosława Ośmiomysła (1153–1187)³. Dwunastowieczna cerkiew zachowana jest jedynie na poziomie fundamentów. W ich obrębie stoi niewielka kaplica – być może szesnastowieczna – pw. św. Bazylego, w której

Il. 20. Halicz. Cerkiew pw. Zaśnięcia Matki Boskiej oraz odsłonięte i rekonstruowane fundamenty soboru katedralnego pw. Zaśnięcia Matki Boskiej w Kryłosie

obecnie mieści się niewielka ekspozycja muzealna⁴. W XVI w. na terenie osady Kryłos dokonano fundacji nowej cerkwi pw. Zaśnięcia Matki Boskiej, restaurowanej kilkakrotnie po zniszczeniach wojennych w XX w. W okresie I Rzeczypospolitej przy cerkwi funkcjonował klasztor Bazyliańców (zlikwidowany w 1782 r.). Po II wojnie światowej świątynia była początkowo zamknięta, później działało w niej muzeum. Obecnie ponownie pełni funkcje sakralne jako parafialna cerkiew greckokatolicka⁵.

Karpaty i Podkarpacie. Część wschodnia, Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej, 6, Pruszków 2014, s. 164–168.

³ Zob. J. Peleński, *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. Na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych*, Kraków 1914, s. 103–124; J. Pasternak, *Katedra halicka w Kryłosie*, „Biuletyn Historji Sztuki i Kultury: kwartalnik wydawany przez Zakład Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej”, 6 (1938), 1, s. 57–65.

⁴ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 183.

⁵ Tamże, s. 184.

Na początku XIV w. Halicz został podniesiony do rangi metropolii prawosławnej. Wokół grodu rekonstruowane są osady rzemieślnicze i handlowe z odkrywaniem fundamentami kilkunastu pozostałych cerkwi średniowiecznych i wczesnonowożytnych, w tym m.in. ze szczególnie interesującymi pozostałościami cerkwi pw. św. Spasa (Zbawiciela) oddalonymi o 1 km na południowy zachód od cerkwi pw. św. Pantaleona (na wzgórzu zwanym „Karpycia”)⁶.

Największy rozkwit Halicza przypada na XII–XIII w. Kiedy w 1199 r. książę wołyński Roman Mściśławowicz opanował ten ośrodek, powstało księstwo halicko-wołyńskie, najpotężniejsze ówczesne księstwo ruskie. Po śmierci Mściśławowicza w bitwie pod Zawichostem (1205) Halicz stał się przedmiotem walk książąt ruskich, korzystających ze wsparcia polskiego lub węgierskiego⁷. Przejściowo władzę nad nim zdobyli Węgrzy, a ich król Andrzej II stał się opiekunem synów wdowy po Romanie. Jednocześnie przyjął tytuł *rex Galitiae et Lodomeriae*, co stanowiło realizację planów jego ojca, Beli III, który jeszcze w 1189 r. przejściowo osadził na tronie halickim właśnie Andrzeja. Po kilku latach, w wyniku traktatu polsko-węgierskiego – tzw. układu spiskiego z 1214 r. – władzę nad miastem objął sześćioletni syn Andrzeja II, Koloman (koronowany przez arcybiskupa Ostrzyhomia na króla Halicza), który miał poślubić córkę księcia krakowskiego Leszka Białego, Salomeę (wówczas zapewne dwuletnią). Układ spiski okazał się jednak nietrwały, a do rywalizacji o tron włączył się dorastający syn Romana Mściśławowicza – Daniel Halicki, który ostatecznie zdobył przewagę nad konkurentami, choć o władzę nad Haliczem musiał stale walczyć przez cały okres lat trzydziestych XIII stulecia⁸. Daniel (zm. 1264), prawnuk Bolesława Krzywoustego, przyjął nawet koronę królewską z rąk legata papieskiego i w 1253 r. został koronowany w Drohiczynie na króla Rusi. Na okres jego rządów przypada jednak upadek znaczenia Halicza, który został zniszczony przez najazd mongolski w 1240 r. Syn Daniela, Lew, przeniósł swoją siedzibę z Halicza do Lwowa (1270), co stało się kolejną przyczyną powolnego zmniejszania się znaczenia miasta.

W 1340 r. ostatni książę halicko-wołyński, Jerzy II Bolesław, syn księcia mazowieckiego Trojdena, został otruty przez bojarów. W tym samym roku Kazimierz Wielki podjął dwie wyprawy zbrojne na Ruś Halicką, która ostatecznie w 1349 r. wraz

⁶ Zob. J. Peleński, *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej*, s. 70–148; O.M. Joannisjan, *O jednym z małopolskich warsztatów budowlanych czasów romańskich (próba rekonstrukcji i charakterystyki jego twórczości)*, [w:] *Lapides Viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, red. zbiorowa, Kraków 2006, s. 271–276. Odnośnie do aktualnego stanu niektórych pozostałości archeologicznych tych obiektów sakralnych – zob. <http://dawniahalych.com.ua/sights/monuments-of-archeology> (dostęp: 20 XI 2013). Por. E. Kubica, *Katalog zabytków wczesnośredniowiecznej architektury monumentalnej Małopolski, Rusi Halickiej i Wołynia*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, 17 (1996), s. 139–147; też, *Stan badań archeologicznych nad zabytkami wczesnośredniowiecznej architektury monumentalnej Małopolski, Rusi Halickiej i Wołynia*, „Materiały Archeologiczne”, 29 (1996), s. 86–88, 92–94; G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 185–186; D. Chudzik, *Chrześcijańska architektura sakralna Rusi Halickiej i Wołyńskiej (do końca panowania Daniela Romanowicza)*, Rzeszów 2014, s. 34–78, 113–117 oraz *passim*.

⁷ Na temat rywalizacji polsko-węgierskiej o Halicz zob. np. B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006, s. 49–51.

⁸ Zob. D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz, król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012, s. 139–216.

z Haliczem została przyłączona do Królestwa Polskiego⁹. Po przejściu tronu polskiego przez Ludwika Węgierskiego, w 1372 r. namiestnikiem na Rusi został mianowany książę Władysław Opolczyk. Nominacja ta miała na celu ponowne związanie Rusi Halickiej z Węgrami, Władysław bowiem, spokrewniony z Andegawenami, uprzednio pełnił urząd palatyna Węgier. Okres jego rządów przyniósł jednak wiele korzyści samemu Haliczowi. W 1374 r. doprowadził on bowiem do pierwszej lokacji miasta na prawie magdeburskim. Zapewne od tego momentu centrum osadnicze Halicza znajdowało się już na dzisiejszym miejscu (ryc. VIII). Druga lokacja miasta na prawie niemieckim miała miejsce w 1429 r., za panowania Władysława Jagiełły, była jednak raczej uregulowaniem już istniejącego stanu rzeczy.

Rządy Władysława Opolczyka przyniosły również ważne zmiany w organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi (i w samym Haliczu). Penetracja Kościoła rzymskiego na ziemiach ruskich datuje się jeszcze na czasy panowania Daniela Halickiego, który wyrażał chęć nawiązania bliższych relacji z papieżem. Prawdopodobnie w roku 1232 na biskupa mającego prowadzić łacińską działalność misyjną na Rusi został wyswięcony przez biskupa Chrystiana¹⁰ mnich cysterski Gerard. Jego uposażeniem stały się dobra należące do klasztoru w Opatowie. Wkrótce jednak posiadłości opatowskie zostały nadane przez Henryka Brodatego biskupom lubuskim, którzy zapewne od 1234 r. sprawowali zwierzchnictwo duszpasterskie nad łacinnikami w Haliczu i na Rusi¹¹. Z 1367 r. posiadamy nie do końca jasną wzmiankę o funkcjonującym w Haliczu arcybiskupie łacińskim – franciszkaninie Krystynie¹². Trwałe powołanie rzymskokatolickiej metropolii w Haliczu miało miejsce w 1375 r., kiedy to papież Grzegorz XI – dzięki staraniom Opolczyka i pośrednictwu Ludwika – wyjął Ruś Halicką spod jurysdykcji biskupów lubuskich i erygował arcybiskupstwo halickie, którego pierwszym arcybiskupem został kanonik Maciej z Egeru na Węgrzech¹³. Jednakże już w 1414 r. nastąpiło formalne przeniesienie stolicy metropolitalnej do Lwowa.

Prawosławna metropolia halicka została zlikwidowana w 1347 r. decyzją patriarchy konstantynopolitańskiego, wskutek działań metropolity kijowskiego. Jej krótkotrwałe odnowienie nastąpiło w latach siedemdziesiątych XIV w. Jednakże uległa ona ponownej likwidacji z początkiem XV w. W 1539 r. król Zygmunt Stary odtworzył prawosławną eparchię w Haliczu, chociaż jej siedziba już w 1570 r. została przeniesiona do Lwowa. Natomiast w 1807 r. decyzją papieską utworzono greckokatolicką metropolię halicką, na której czele stali arcybiskupi lwowscy. Istniała ona do 2005 r., kiedy to nastąpiło przeniesienie siedziby metropolity ze Lwowa do Kijowa.

Jeszcze w XVI i pierwszej połowie XVII w. miasto położone nad Dniestrem było znaczącym ośrodkiem handlowym, przez które przebiegał szlak handlowy wiodący ze Lwowa do Mołdawii. Jednakże zniszczenia spowodowane siedemnastowiecznymi wojnami, kiedy to miasto zdobywali Kozacy i Turcy, skutkowały wyludnieniem i upad-

⁹ J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław 2004, s. 78–111.

¹⁰ O Chrystianie zob. J. Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, s. 290–303.

¹¹ B. Zientara, *Henryk Brodaty*, s. 354–356. Por. A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, „Nasza Przeszłość”, 4 (1948), s. 83 nn.; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 104 nn.

¹² W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego*, s. 268 nn.

¹³ Tamże, s. 288 nn.; K. Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506)*, Wielka Historia Polski, 2, Warszawa 2003, s. 50–52.

kiem ośrodka. W XIX w. był on już „niewielkim miastem pogrążonym w stagnacji”¹⁴. W 1994 r. na rozległym obszarze wokół dzisiejszego Halicza utworzono tzw. Narodowy Rezerwat „Dawny Halicz”, w ramach którego prowadzone są badania archeologiczne pozostałości po latach świetności ośrodka.

W końcu XVIII w. Halicz zamieszkiwało 2225 osób, w tym 250 rzymskich katolików (11,2%), 1371 grekokatolików (61,6%), 340 żydów (15,3%) oraz 264 innego wyznania (11,9%)¹⁵. Wedle spisu powszechnego z 1921 r. Halicz miał 3442 mieszkańców, w tym 916 rzymskich katolików (26,6%), 1889 grekokatolików (54,9%), 1 prawosławnego, 582 żydów (16,9%) oraz 54 karaimów (1,6%)¹⁶. Obecnie miasto liczy ok. 12 000 mieszkańców.

Za najbardziej interesujący obiekt spośród istniejących zabytków średniowiecznego Halicza należy uznać cerkiew pw. św. Pantaleona¹⁷ znajdującą się obecnie na terenie wsi Szewczenkowe (dawniej Święty Stanisław), na zachód od centrum obecnego miasta. Zarówno wezwanie świątyni, jej forma architektoniczna, jak i przemiany na przestrzeni wieków najlepiej obrazują zmienne koleje losów Halicza oraz ukazują tło kulturowe, które wykształciło się na terenie podlegającym impulsom zarówno ze wschodu, jak i zachodu. Pantaleon, męczennik z czasów prześladowań cesarza Dioklecjana, którego relikwie znajdują się na górze Athos, był świętym szczególnie czczonym w Cerkwi prawosławnej. Funkcjonuje on jako patron lekarzy, w ikonografii przedstawiany jako młodzieniec, który w prawej dłoni trzyma pędzelek do namaszczenia chorych, w lewej zaś szkatułkę z medykamentami. Pierwotne (i obecne) wezwanie świątyni wskazuje zatem na zakorzenienie jej fundatorów w świecie greckiego chrześcijaństwa. Jednakże już romańska forma, a zwłaszcza zachowane do dzisiaj oryginalne detale architektoniczne, świadczą o pochodzeniu budowniczych cerkwi ze świata zachodniego. Świątynia została ufundowana zapewne w pierwszej ćwierci XIII w., może nawet bliżej początku stulecia. Badacze wskazują na italianizujące formy zachowanej dekoracji przede wszystkim zachodniego i południowego portalu¹⁸. Względy formalne zdają się wskazywać na węgierskie pochodzenie warsztatu wznoszącego świątynię. Z tego powodu jej powstanie wiąże się z czasami wpływów węgierskich w Haliczu. Być może jej fundatorem był Andrzej II lub Koloman, choć faktycznie obiekt mógł zostać też ufundowany przez jednego z książąt ruskich władających Haliczem. Równie prawdopodobne jest, że kościół pochodzący z pierwotnej fundacji węgierskiej został w toku budowy przekształcony przez kolejnych władców Halicza w cerkiew.

¹⁴ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 167–168.

¹⁵ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl–Rzeszów 2005, s. 81.

¹⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, 14: *Województwo stanisławowskie*, Warszawa 1923, s. 16.

¹⁷ Na jej temat zob. przede wszystkim studium: J. Peleński, *Halicz w dziejach sztuki*, s. 1–69, 166–192 oraz *passim*. Por. W. Łuszczkiewicz, *Kościół w Ś. Stanisławie pod Haliczem jako zabytek romański*, Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce, 2, z. 1, Kraków 1880, s. 1–20; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego*, s. 104 nn., przypis 1.

¹⁸ Z. Świechowski, *Znaczenie Włoch dla polskiej architektury i rzeźby romańskiej*, „Rocznik Historii Sztuki”, 5 (1965), s. 57; R. Quirini-Popławski, *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Kraków 2006, s. 66 nn.

Il. 21. Halicz. Cerkiew pw. św. Pantaleona

W XVI w., wobec przeniesienia się centrum osadniczego Halicza na tereny miasta lokacyjnego, cerkiew pw. św. Pantaleona stała na terenie odludnym. Nie jest do końca jasne, czy miała wówczas charakter prawosławny, czy może łańciński. Obiekt w 1596 r. został przekazany halickim franciszkanom. O ile nie stało się to wcześniej, to właśnie w końcu XVI w. z pewnością został on już zamieniony na kościół rzymskokatolicki pw. św. Stanisława, przy którym z fundacji arcybiskupa lwowskiego Jana Dymitra Solikowskiego zbudowano klasztor Franciszkanów. Z czasem powstała wokół niego nowa osada nosząca nazwę „Święty Stanisław”. Konwent franciszkański przetrwał w tym miejscu do II wojny światowej. Po jej zakończeniu świątynia została zamknięta. W 1998 r., po gruntownej renowacji i rekonstrukcji, mającej przywrócić jej hipotetyczny pierwotny wygląd z czasów księstwa halicko-wołyńskiego, objęli ją grekokatolicy.

Natomiast pierwszych fundacji klasztorów mendikańckich dokonano w Haliczu w latach trzydziestych XIII w. Wówczas Jacek Odrowąż założył klasztor Dominikanów, a książę krakowski Bolesław Wstydlivy – klasztor Franciszkanów (1238)¹⁹. Najprawdopodobniej obydwa klasztory zostały wkrótce zniszczone w wyniku najazdów mongolskich.

Franciszkanie powrócili do Halicza w 1367 r., kiedy to starosta ruski Otto z Pilczy ufundował klasztor z kościołem pw. św. Krzyża dla braci przybyłych ze Lwowa, zlokalizowany w późniejszej wschodniej pierzei rynku. Odnowienia fundacji lub jej znaczącego doposażenia dokonał w 1422 r. wójt halicki Mikołaj Budnicki²⁰. W wyniku najazdu tatarskiego zabudowania klasztoru spłonęły w 1595 r. Wówczas oddano zakonnikom do

¹⁹ J. Pełeński, *Halicz w dziejach sztuki*, s. 170–171.

²⁰ Tamże, s. 192; K. Brzezina, *Kościół parafialny*, s. 57.

użytku opuszczony kościół pw. św. Stanisława (Pantaleona), obok którego wzniesiono również budynki klasztorne, o czym wspominaliśmy wyżej. Po odbudowie klasztoru św. Krzyża w pierwszej ćwierci XVI w. przy rynku funkcjonowały w Haliczu dwa konwenty, które były zarządzane przez gwardiana z klasztoru św. Krzyża. W 1787 r. klasztor uległ kasacie, a w końcu stulecia rozebrano kościół pw. św. Krzyża. Budynki klasztorne przy rynku zostały zamienione na szkołę i magistrat miejski. W 1916 r. uległy doszczętnemu zniszczeniu w wyniku ostrzału artylerii rosyjskiej.

Dominikanie – po pierwszej, krótkotrwałej fundacji – powrócili do Halicza w połowie XV w. Pierwotna lokalizacja klasztoru i kościoła klasztornego pozostaje nieuchwytna źródłowo. W XVII w. z pewnością na halickim przedmieściu „Zaparkanie”, tuż pod górą zamkową, funkcjonował kościół pw. św. Anny²¹. Klasztor dominikański, kilkakrotnie niszczone w wyniku najazdów tatarskich, a następnie odbudowywany, uległ ostatecznie kasacie w 1787 r.²² Po I wojnie światowej budynki klasztorne zostały całkowicie rozebrane.

Początki rzymskokatolickiej parafii w Haliczu nie są jasne²³. Prawdopodobnie w 1367 r. konsekrowano pierwszą rzymskokatolicką katedrę w Haliczu, jednocześnie ówczesną świątynię parafialną dla miasta. Nie jest oczywiste, czy lokowano ją w przejętej od prawosławnych cerkwi pw. św. Pantaleona, czy też zbudowano nową, drewnianą świątynię. Z pewnością świątynia parafialna istniała w 1427 r., kiedy to król Władysław Jagiełło uposażył miejscową parafię, której świątynia pw. Wniebowzięcia NMP istniała przy rynku halickim²⁴. Poza tym kościołem najprawdopodobniej w rękach proboszczów halickich do 1596 r. znajdowała się także świątynia pw. św. Pantaleona. W 1710 r. rozpoczęto budowę murowanej fary pw. Wniebowzięcia NMP, którą ukończono ostatecznie dopiero w 1785 r. (data konsekracji). Po 1946 r. kościół zamknięto, później zaś umiejscowiono w nim magazyny i sklepy. W 1965 r. został on przebudowany na dom kultury z kinem. Nowy rzymskokatolicki kościół w Haliczu oddano do użytku wiernych w 1997 r. Świątynię pw. św. Hipolita i bł. Jakuba Strzemię (Strepy) zlokalizowano przy ul. Ośmiomysła 24. Posługę kapłańską pełni w niej ksiądz dojeżdżający z Rohatyna.

Spśród cerkwi znajdujących się na terenie miasta trzeba wspomnieć osobno o zlokalizowanej przy rynku murowanej cerkwi greckokatolickiej pw. Bożego Narodzenia²⁵. Czas powstania pierwszej świątyni w tym miejscu należy datować zapewne na XIV w., choć niekiedy uważa się, że świątynia istniała tu już w wieku XII. Cerkiew uległa znaczącej przebudowie w 1825 r. Obecną formę architektoniczną zawdzięcza renowacji z lat 1904–1906. Od 1725 r. greckokatolicka cerkiew posiadała drewnianą świątynię filialną pw. św. Mikołaja (ulożoną nad Dniestrem)²⁶. Poza obszarem miasta lokacyj-

²¹ Tamże, s. 76–77. Grzegorz Rąkowski jako lokalizację kościoła pw. św. Anny podaje wieś Załukiew (położoną na północny zachód od centrum lokacyjnego Halicza), zob. G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 177.

²² K. Brzezina, *Kościół parafialny*, s. 56–57.

²³ W naszej rekonstrukcji dziejów parafii i kościoła farnego opieramy się na ustaleniach Katarzyny Brzeziny, zob. też, *Kościół parafialny*, s. 59–72. Por. J. Peleński, *Halicz w dziejach sztuki*, s. 177 nn.

²⁴ Niekiedy data 1427 r. funkcjonuje jako data erekcji parafii halickiej, lecz wydaje się, że akt Jagiełły należy raczej uznać za doposażenie istniejącej parafii w związku z ponowną lokacją miasta na prawie magdeburskim. K. Brzezina, *Kościół parafialny*, s. 59, przypis 56.

²⁵ J. Peleński, *Halicz w dziejach sztuki*, s. 91–103.

²⁶ B. Rozwadowski, *Halicz*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów sło-*

nego funkcjonowały także drewniane cerkwie greckokatolickie pw. Objawienia Pańskiego, Zmartwychwstania Pańskiego i cerkiew pw. św. św. Piotra i Pawła na Załukwi (ich istnienie poświadczono jest w XVIII w.)²⁷. W pobliżu obecnego dworca kolejowego, poza historycznym centrum Halicza (po drugiej stronie Dniestru), znajduje się cerkiew prawosławna pw. św. Dymitra, wzniesiona w 1831 r.²⁸

Szczególne miejsce w dziejach Halicza zajmują historia zamieszkującej ten ośrodek społeczności karaimskiej oraz związane z nią zabytki. Karaimi jako odrębna wspólnota wyznaniowa wyodrębnili się z judaizmu w VIII stuleciu²⁹. Kodyfikator nowej religii Anan ben Dawid działał w Basrze. W późniejszym okresie jej wyznawcy rozprzeczli się po świecie śródziemnomorskim, docierając także zapewne na naddnieprzańskie terytorium państwa Chazarów. Dla zwolenników Anana podstawę wiary stanowił jedynie Pięcioksiąg Mojżesza, w związku z czym odrzucili oni żydowski Talmud. Oczywiste podobieństwo do religii judaistycznej powodowało, że wśród obcych sobie społeczności chrześcijańskich czy muzułmańskich karaimi często nie byli odróżniani od żydów. Przyjęcie zasad wiary Anana przez niektórych przedstawicieli ludów tureckich na terenach rządzonych przez Chazarów spowodowało ukształtowanie się odrębnego etnosu Karaimów, wywodzącego się z Krymu i posługującego się specyficznym językiem karaimskim (należącym do kipczackiej podgrupy języków tureckich)³⁰.

Miejscowa tradycja halicka lokuje powstanie gminy karaimskiej w tym mieście na połowę XIII w., kiedy przedstawiciele tej społeczności mieli zostać osiedleni w Haliczu przez księcia Daniela Halickiego (jako część postanowień traktatu pokojowego zawartego przez niego z Batu-chanem w 1243 r.)³¹. Jednakże wydaje się, że osiedlenie się Karaimów w Haliczu należałoby lokować raczej w XIV w. Pierwsza w pełni wiarygodna wzmianka o Karaimach w Haliczu pochodzi z 1578 r., kiedy to otrzymali oni przywilej od króla Stefana Batorego. Od tego czasu w lustracjach dóbr halickich pojawia się rozróżnienie na karaimów i żydów. Od tego momentu możemy też mówić z pewnością o istnieniu drewnianej kienesy w Haliczu. W czasach I Rzeczypospolitej społeczność karaimska w tym mieście była stosunkowo liczna, jak wskazują bowiem spisy dóbr miejskich, można ją szacować na ok. 20% ogółu mieszkańców.

Karaimi mieszkali w osobnej dzielnicy, posiadali własny cmentarz oraz oczywiście kienesę. Drewniany dom modlitwy spłonął w 1830 r. W 1836 r. ukończono jego przebudowę na budynek murowany. Kienesy, częściowo zniszczona w 1913 r., została odbudowana w dwudziestoleciu międzywojennym. Niestety, w 1985 r. została całkowicie zburzona, ponieważ na jej miejscu planowano wzniesienie dziewięciopiętrowego budynku

wiańskich, 3, Warszawa 1882, s. 15.

²⁷ Zob. W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998, s. 204.

²⁸ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 174.

²⁹ Na temat Karaimów zob. G. Pełczyński, *Karaimi polscy*, Poznań 2004; S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, Kraków 2008; M. Kizilov, *The Karaites of Galicia: An Ethnoreligious Minority Among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs, 1772–1945*, Leiden–Boston 2008.

³⁰ Stąd też istniejące rozróżnienie na: 1) karaimów – wyznawców religii karaimskiej oraz 2) Karaimów – przedstawicieli określonego etnosu jednocześnie wyznającego religię karaimską. Upraszczając sprawę – nie wszyscy karaimi są jednocześnie Karaimami.

³¹ Odnośnie do dziejów społeczności karaimskiej w Haliczu, poza przywoływanymi wcześniej pracami ogólnymi na temat tej grupy etniczno-wyznaniowej – zob. Z. Abrahamowicz, *Dzieje Karaimów w Haliczu*, [wyd.] S. Gąsiorowski, „Przegląd Orientalistyczny”, (2001), 1/2, s. 3–16.

mieszkalnego (ostatecznie został on zbudowany w innym miejscu). Po zakończeniu II wojny światowej większość przedstawicieli społeczności karaimskiej opuściła Halicz i przeniosła się na tereny objęte nowymi granicami Polski. Natomiast do dnia dzisiejszego, nieopodal dzisiejszego Halicza, na wysokim brzegu Dniestru we wsi Załukiew zachował się cmentarz karaimski z licznymi nagrobkami z hebrajskimi inskrypcjami. Najstarszy z zachowanych nagrobków pochodzi z XVII w. Cmentarz używany jest do dnia dzisiejszego jako miejsce pochówków, kiedy odchodzą już niestety ostatni przedstawiciele społeczności karaimskiej w Haliczu.

W mieście poza kienesą karaimską funkcjonowały także dwie synagogi, które istnieją do dzisiaj (przy obecnej ul. Konowalca). Pierwsza z wymienionych synagog została wzniesiona w końcu XVIII w., druga zaś w 1932 r.³² Początki osadnictwa żydowskiego w Haliczu sięgają jednak prawdopodobnie co najmniej XIV w. W 1765 r. miasto zamieszkiwało 258 żydów (przy 99 Karaimach). Liczebność żydów w Haliczu znacznie wzrosła w XIX w. W 1870 r. ich społeczność liczyła 839 osób (27,9% ogółu mieszkańców), a w 1900 r. – już 1454 osób (30% ogółu, przy 114 Karaimach). II wojna światowa przyniosła całkowitą zagładę żydów halickich. W drugiej połowie XX w. w mieście mieszkało jeszcze kilka rodzin żydowskich. Natomiast zgodnie ze spisem ludności z 2001 r. w Haliczu nie ma już przedstawicieli społeczności żydowskiej³³.

Ostatnim obiektem sakralnym w Haliczu, o którym należy pamiętać, są pozostałości kaplicy zamkowej pw. św. Katarzyny, ufundowanej w 1533 r. przez króla Zygmunta Starego. Sam zamek, kilkakrotnie przebudowywany, został w końcu XVIII w. ostatecznie opuszczony, a z powodu zagrożenia zawalenia się murów zdecydowano o ich częściowej rozbiórce³⁴. Kaplica jest zachowana jedynie w postaci reliktów, choć prowadzone prace nad planami rekonstrukcji zamku pozwalają żywić nadzieję na wydobycie ze stanu ruiny również tego obiektu sakralnego.

³² G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie*, s. 174.

³³ Dane demograficzne za: <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/halicz/6,demografia/> (dostęp: 20 XI 2013).

³⁴ Odnośnie do dziejów zamku zob. A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, Lwów 1892, s. 80–82. Reprint publikacji został wydany przez wydawnictwo Napoleon V w 2013 r.